

УДК 94(268.9):327(100)«20»

Горобець О. О.,
студент кафедри нової та новітньої історії
зарубіжних країн історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), alexhorobetz@gmail.com

АРКТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Автор розглянув зміну безпекового клімату, що сформувався після завершення Холодної війни. Досліджено військово-стратегічне значення арктичних територій на початку ХХІ ст. На основі стратегій країн встановлено, що реваншистські настрої Росії, масова міграція із Близького Сходу, терористичні організації є не лише загрозою багатьом країнам, а й ставлять під питання глобальну безпеку та стабільність на міжнародному рівні. У контексті цих викликів, а також в умовах глобального потепління, – міжнародні відносини змінюються і в Арктичному регіоні, від атмосфери безпеки та стабільності, до милітаристських тенденцій. Водночас у статті наголошено, що геополітичні протиріччя на Півночі є багатомірними, і відображають зіткнення інтересів арктичних країн (США, Канада, Росія, Данія, Ісландія, Фінляндія, Норвегія). Визначено ключові події, які каталізували відновлення милітаризації Арктики, а також прецеденти мирного врегулювання конфліктів у регіоні. Автор дійшов висновку, що не зважаючи на мирний діалог, милітаризація Арктики продовжується.

Ключові слова: Арктика, геополітика, міжнародні відносини, США, Росія, арктичні країни.

На початку ХХІ ст. почали кристалізуватися виклики (із різною вірогідністю переростання у відкрите військове протистояння), географічно визначені на півночі, півдні та сході європейського простору. На півночі та сході тривогу викликає агресивна поведінка Росії у Східній Європі, милітаризація Арктики. У Криму та Східній Україні російське керівництво продемонструвало «гібридну» форму боротьби, у якій мають місце політичні та ідеологічні маніпуляції, підтримка нестабільності, діяльність неідентифікованих військових груп тощо. Така діяльність, звичайно, не може бути сучасною формою подолання суперечностей, а також не може підтримуватися міжнародною спільнотою, навіть якщо США та їх союзники не виключають співпраці із Росією для врегулювання спільних проблем безпеки [1].

Із завершенням біполярного протистояння, почала встановлюватися нова фаза глобальної геополітики, у тому числі на Півночі. Поряд із гегемонією наддержав у регіоні, на арені з'явилися нові міжнародні недержавні сили, неурядові організації, етнічні та релігійні групи. Їх особливість у тому, що вони мають змогу діяти глобально, що є викликом традиційній системі взаємовідносин арктичних країн. Арктичний регіон не втрачає стратегічної важливості у питаннях безпеки для США, Великої Британії, Європейського Союзу, Росії. Транспортні можливості та природні ресурси визначали актуальність Арктики на поч. ХХІ ст. На межі століть військова присутність в Арктиці була лімітована договорами, що значно зменшувало напруженість у регіоні. Міжнародна співпраця щодо політичних, економічних, соціальних, а також військових питань, створила атмосферу взаємної безпеки та стабільності.

Складно знайти точку біфуркації, коли розуміння Арктичного регіону на межі ХХ – ХХІ ст. знову почало тяжіти до милітаристських тенденцій. 20 грудня 2001 р. від Росії було подано заяву у Комісію ООН з кордонів континентального шельфу на 1.2 млн. км² арктичного шельфу. У 2002 р. Комісія ООН відхилила цю заяву, із рекомендацією доопрацювати обґрунтування заявки через відсутність мап підводних хребтів Ломоносова та

Менделєєва. У Москві це сприйняли як протидію з боку США та Канади [2].

У 2007 р. вже уся західна преса писала про діяльність Росії в Арктиці. Цей рік часто пов'язують із початком нового протистояння в регіоні. Використовуючи Арктичну Раду як платформу для переговорного процесу, паралельно Москва організувала серію експедицій з вивчення дна Північного Льодовитого океану. Це викликало кризу навколо експедиції «Арктика – 2007». Було відроджено символізм ХХ ст. щодо Північного полюсу, коли люди ризикували життями заради омріяної географічної точки. Але цей символізм вже поєднувався із перспективою контролю над підземними природними ресурсами, такими як нафта і газ. У липні – серпні 2007 р., під час експедиції (кер. А. Н. Чілінгаров) дослідники занурилися у підводних апаратах «Мір – 1» та «Мір – 2» на дно Північного Льодовитого океану (близько 4300 м.), і встановили там російський прапор. Москва наполягала на тому, що це лише демонстрація технологічних досягнень, на кшталт встановлення американського прапору на Місяці [3]. Представники США, Норвегії, Данії, Канади виступили із осудом цих дій. Біля експедиції росіян здійснили патрулювання літаки ВПС НАТО. У відповідь у Росії з 17 серпня 2007 р. були відновлені польоти стратегічної авіації, які не здійснювалися від 1992 р. Через рік відновили бойове чергування кораблі Північного флоту РФ у Північному Льодовитому океані, у тому числі біля прибережних акваторій членів НАТО Норвегії та Данії [4, с. 65–66].

Американський центр стратегічних та міжнародних досліджень за замовленням Державного департаменту США регулярно розробляє аналітичні звіти. В опублікованому звіті «Арктичні гравці та інтереси США» Сполученим Штатам рекомендується не втрачати своїх перспектив в Арктиці, через діяльність інших країн у регіоні. Але саме через дефіцит техніки та інших ресурсів це є вірогідним. Недостатня кількість криголамів у Берегової охорони США, проблеми із військовими базами на Крайній Півночі не дозволили розширювати там свою присутність на поч. ХХІ ст. У згаданому звіті пропонувалося розробити довгострокову програму створення нового криголамного флоту, та діяти у кооперації з іншими арктичними країнами [5, с. 15].

Проте переосмислення інтересів та політики США в Арктиці розпочалося ще після 2004 р., у зв'язку із активізацією діяльності Росії на Крайній Півночі. 12 січня 2009 р. була опублікована Директива арктичної політики США, в якій проголошувалися фундаментальні регіональні інтереси Сполучених Штатів у сфері національної безпеки, а також готовність діяти незалежно, чи у кооперації з іншими країнами для захисту цих інтересів. Продовженням Директиви була «Арктична дорожня карта» для ВМС США (Жовтень 2009 р.), яка містила план розширення морських операцій в Арктиці на 5 років. Велику увагу у Дорожній карті було приділено удосконаленню інфраструктури, адаптованої до арктичних умов. Серед інших завдань – удосконалення систем морського базування для захисту від балістичних та крилатих ракет, сил для боротьби із підводними човнами, контролю за прибережною зоною. Арктична стратегія 2009 р. почала практично реалізовуватись. За президенства Б. Обами Сполучені

Штати активізували діяльність засобів протиповітряної оборони, призначених для перехоплення російської стратегічної авіації, проводили навчання в Арктичному регіоні як окремо, так і з союзниками по НАТО. Нову стратегію в Арктиці адміністрація Б. Обама опублікувала 10 травня 2013 р. Було продовжено та розвинено положення документу 2009 р. До пріоритетів було зараховано інтереси безпеки США на Півночі, енергетична безпека, готовність до техногенних катастроф, захист принципу свободи мореплавства [6, с. 115–116].

Т. Найдс, заступник держсекретаря США, у 2012 р. заявив, що для Сполучених Штатів Арктика стає новим фронтіром у зовнішній політиці. Директор Європейської Програми Центру стратегічних та міжнародних досліджень Г. Конлі зазначає, що від 2009 р. в Арктичному регіоні відбулися драматичні зміни, а США не встигають адаптуватися до них. Г. Конлі у 2013 р. нарікала на недостатнє осмислення проблем Арктики з боку американських політичних діячів, які вважали, що регіон стане актуальним не зараз, а через 20–30 років, коли його більша повинна звільнитися від криги через глобальне потепління. Дослідниця акцентувала увагу на відставанні Сполучених Штатів у портовій та авіаційній інфраструктурі, криголамному флоті, недостатності фінансування [7].

Побоювання американських експертів були посилені збільшенням інтересу до Арктики з боку нових зацікавлених в регіоні гравців – Китаю, Кореї, Індії, яких приваблювали коротші північні морські шляхи. Південна Корея у 2002 р. відкрила на Шпіцбергені науково-дослідницьку станцію «Дасан». Через два роки в Арктичному регіоні відкрили китайську наукову станцію «Хуанхе», а у 2007 р. – індійську станцію «Хімадрі» [5, с. 15].

Включення нових учасників в «арктичну гру», переосмислення цінності Арктичного регіону наддержавами (у т.ч. їх «мозковими центрами»), ажіотаж навколо теми «глобального потепління» на поч. XXI ст. спричинили наростання взаємних військових загроз, загострення територіальних суперечностей. Публічні заяви щодо Арктичного регіону можна умовно поділити на дві категорії: перша – мирні прогнози (не зважаючи на реальні факти милітаризації) для збереження сформованого міжнародного діалогу; друга – більш прагматичні аналітичні висновки, із закликом до підготовки вірогідних військових протистоянь на Півночі.

На цьому тлі чи не поодиноким був позитивний прецедент 15 вересня 2010 р., коли Норвегія та Росія врегулювали прикордонну територіальну суперечку, яка тривала протягом чотирьох десятиліть. Угоду уклали перед московським форумом під гаслом «Арктика – територія діалогу». Багато хто розцінив цей крок Росії як її спробу уникнути репутації країни – агресора. Професор Кембриджського університету П. Беркман, який займається питаннями геополітики у зоні Північного Льодовитого океану зазначав, що міжнародні відносини в Арктичному регіоні переживають перехідний етап, і Росія, як могло б видаватись Заходу, запрошує світову спільноту до співпраці. Але військова активність на Крайній Півночі продовжувалася. У серпні 2010 р. США, Канада і Данія вперше провели масштабній військовій маневри у регіоні.

Експерт з військової стратегії в Арктиці з канадського університету Калгарі Роб Х'юберт зазначав, що події в Арктиці подібні до гри у шахи, і кожен розміщує у ній власні фігури. І не зважаючи на мирний діалог, Захід готує свій потенціал проти росіян [8].

Адміністрація Б. Обама збільшила значення Арктики у зовнішній політиці, публікацією у квітні 2013 р. нової стратегії щодо Півночі. Передбачалося верховенство міжнародного права в Арктичному регіоні, пріоритет стабільного розвитку, миру та міждержавної кооперації, а також захист національних інтересів у нестабільних природних умовах [9, с. 2–3, 5–7]. Вашингтон не був готовим до ескалації ситуації, хоча Північні країни, з урахуванням непередбачуваних дій з боку Росії, не проти домінування Сполучених Штатів у регіоні. Актуальним залишається питання, чи було змінено на кінець 2014 р. пріоритети стосовно Арктичного регіону, оскільки з останнім пов'язані національні інтереси США [10].

Зіткнення національних інтересів щодо територій, багатих на арктичні нафтові та газові запаси, інші природні ресурси, не є локалізованим лише в Арктиці. Витоки цих проблем знаходяться за межами Арктичного регіону, і постали в умовах складної геополітичної ситуації, що виникла після анексії Криму Росією, а також її підтримкою сепаратистів у Східній Україні. Реакцією Заходу було введення економічних санкцій, у тому числі стосовно Арктики: було заборонено надавати допомогу РФ у розробці нафтових та газових родовищ. Крім того, на Півночі почастішали потужні військові навчання. Восени 2015 р. Б. Обама закликав побудувати новий американський криголам, а також вводити в експлуатацію додаткові торгові судна, придатні до експлуатації в Арктичному регіоні. Це було своєрідним свідченням того, що США побачили невідкладну необхідність діяти для захисту своїх інтересів в Арктиці [11].

Масштаби військової активності Росії в Арктиці не могли не викликати підозри у Заходу. Інші арктичні країни стежили за тим, як Росія розміщує озброєння, системи ППО, відновлює об'єкти радянських часів, буде нові бази та формує там нові підрозділи сухопутних військ. Усе це одразу проєктується на вірогідні наступальні плани РФ. Лише у 2014 р. Москва збільшила в Арктичному регіоні кількість бойових вильотів на винищувачах, побудувала 10 пошуково – рятувальних станцій, 16 глибоководних портів, 13 аеродромів, 10 станцій протиповітряної оборони. Це відбувається на тлі надання Кремлем великого значення Півночі у реалізації планів економічного розвитку Росії, а також очікуваної активізації використання морських шляхів у районі російської Півночі. Китай, як нова держава – спостерігач у складі Арктичної Ради, засвідчив наявність у нього інтересу до арктичних ресурсів та північних торгових шляхів. Зовнішня політика Китаю та РФ з ряду питань співпадає, але Росію має турбувати налаштованість КНР на активізацію торгових перевезень вздовж російських кордонів, а також на розширення присутності в Арктиці [11].

Таким чином, загострення геополітичних суперечностей в Арктичному регіоні на початку XXI ст. є незавершеним процесом, у якому можливі фази загострення та примирення. Наприклад, діалог РФ та

НАТО було призупинено після анексії Росією Криму та конфлікту у Східній Україні, але ситуація у Сирії змушує обидві сторони знову сідати за стіл переговорів. Відповідно, це впливає і на відносини в Арктичному регіоні, який виявляється залежним від світополітичної ситуації.

Список використаних джерел

1. GenPhilipM. BreedloveUnitedStatesEuropeanCommandTheaterStrategy [Електронний ресурс] // Oct. 2015.– Режим доступу: <http://www.eucom.mil/>
2. Фененко А. Москва и Вашингтон в Арктическом пространстве [Електронний ресурс] // РСМД. –2012. – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=593#9
3. BrenumM. Threecountries, onepole[Електронний ресурс]// The Arctic Journal, Aug. 5, 2015. – Режим доступу: http://arcticjournal.com/opinion/1739/three-countries-one-pole?utm_content=buffer28893&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer
4. Laruelle M. Russian Military Presence in the High North: Projection of Power and Capacities of Action [Електронний ресурс] // S. Blank, ed., Russia in the Arctic. Carlisle: Strategic Studies Institute, 2011.– Режим доступу: http://www.academia.edu/7896313/_Russian_Military_Presence_in_the_High_North_Projection_of_Power_and_Capacities_of_Action_in_S._Blank_ed._Russia_in_the_Arctic_Carlisle_Strategic_Studies_Institute_2011_63-89
5. Михайленко М. Стратегии США и стран – наблюдателей // Деловая столица.– №16/778.– 18 квіт. 2016.
6. Конышев В.Н., Сергунин А. А. Стратегии иностранных государств в Арктике: общее и особенное [Електронний ресурс]// Стратегии иностранных государств в Арктике.– Режим доступу: <http://russiancouncil.ru/common/upload/Arctic%20Anthology%20Vol%201-2.pdf>
7. Heather A. Conley How America can ‘win’ the Arctic [Електронний ресурс] // CNN, April 29, 2013.– Режим доступу: <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/04/29/how-america-can-win-the-arctic/>
8. Shuster S. The Race for Arctic Oil: Is Russia Ready to Share? [Електронний ресурс]// TIME, Sept. 27, 2010.– Режим доступу: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2021644,00.html>
9. National Strategy for the Arctic Region [Електронний ресурс]// The White House, Washington. May 10, 2013.– Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf
10. Reterski M. Breaking the Ice. Why the United States Need Nuclear – Powered Icebreakers [Електронний ресурс]// Foreign Affairs. Dec. 11, 2014.– Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-12-11/breaking-ice>
11. Yalowitz K., Gallucci V. Can the U.S. and Russia Avoid an Arctic Arms Race? [Електронний ресурс]// The National Interest, Apr. 8, 2016.– Режим доступу:<http://nationalinterest.org/feature/can-the-us-russia-avoid-arctic-arms-race-15713>

References

1. Gen Philip M. Breedlove United States European Command Theater Strategy [Elektronnij resurs]// Oct. 2015.– Rezhim dostupu: <http://www.eucom.mil/>
2. Fenenko A. Moskva i Vashington v Arkticheskom prostranstve [Elektronnij resurs] // RSMD. – 2012.– Rezhim dostupu: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=593#9
3. Brenum M. Three countries, one pole [Elektronnij resurs] // The Arctic Journal, Aug. 5, 2015.– Rezhim dostupu: http://arcticjournal.com/opinion/1739/three-countries-one-pole?utm_content=buffer28893&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer
4. Laruelle M. Russian Military Presence in the High North: Projection of Power and Capacities of Action [Elektronnij resurs] // S. Blank, ed., Russia in the Arctic. Carlisle: Strategic Studies Institute, 2011.– Rezhim dostupu: http://www.academia.edu/7896313/_Russian_Military_Presence_in_the_High_North_Projection_of_Power_and_Capacities_of_Action_in_S._Blank_ed._Russia_in_the_Arctic_Carlisle_Strategic_Studies_Institute_2011_63-89
5. Mihajlenko M. Strategii SSHA i stran – nablyudatelej // Delovaya stolica.– №16/778.– 18 kvit. 2016.

6. Konyshov V.N., Sergunin A. A. Strategii inostrannyh gosudarstv v Arktike: obshchee i osobennoe [Elektronnij resurs]// Strategii inostrannyh gosudarstv v Arktike.– Rezhim dostupu: <http://russiancouncil.ru/common/upload/Arctic%20Anthology%20Vol%201-2.pdf>

7. Heather A. Conley How America can ‘win’ the Arctic [Elektronnij resurs] // CNN, April 29, 2013.– Rezhim dostupu: <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/04/29/how-america-can-win-the-arctic/>

8. Shuster S. The Race for Arctic Oil: Is Russia Ready to Share? [Elektronnij resurs]// TIME, Sept. 27, 2010.– Rezhim dostupu: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2021644,00.html>

9. National Strategy for the Arctic Region [Elektronnij resurs]// The White House, Washington. May 10, 2013.– Rezhim dostupu: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf

10. Reterski M. Breaking the Ice. Why the United States Need Nuclear – Powered Icebreakers [Elektronnij resurs]// Foreign Affairs. Dec. 11, 2014.– Rezhim dostupu: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-12-11/breaking-ice>

11. Yalowitz K., Gallucci V. Can the U.S. and Russia Avoid an Arctic Arms Race? [Elektronnij resurs]// The National Interest, Apr. 8, 2016.– Rezhim dostupu:<http://nationalinterest.org/feature/can-the-us-russia-avoid-arctic-arms-race-15713>

Horobets O. O., student of Department of Foreign Nations Modern and Contemporary History, History Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), alexhorobetz@gmail.com

The Arctic in international relations in the early 21st century

The author considered change of the security issues which were created after the end of Cold War. The author researched strategic importance of the Arctic territories at the beginning of the 21st century. On the basis of the strategies of countries it has been analyzed that «revanchist Russia», mass migration from the Middle East, terrorist organizations are threat not only to many countries, but also to the global security and stability. So, the international relations are changing in the Arctic region: from stability to the militaristic tendencies. The article focused on the fact that geopolitical conflicts have many dimensions in the North and show the clash of interests of Arctic countries. The article identified key events that led to the renewal of militarization of the Arctic, and the precedents of peaceful settlement of conflicts. The author came to a conclusion that despite peaceful dialogue militarization of the Arctic continues.

Keywords: Arctic, geopolitics, international relations, USA, Russia, Arctic countries.

* * *